

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

КРАВЧЕНКО ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК 330:332.021
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЇ

(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»

(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Ю.О. Кравченко

(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи

Дацій Надія Василівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

д. держ.упр., професор

(науковий ступінь, вчене звання)

АНОТАЦІЯ

КРАВЧЕНКО Ю.О. Публічне управління соціальним розвитком території. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» – Поліський національний університет, Житомир, 2022.

Визначено тенденції, чинники публічного управління та сформано основні концепції дослідження щодо проблеми соціального розвитку територій.

Проведено оцінку інноваційних результатів соціального розвитку територій та проаналізовано інструменти маркетингового розвитку території. Визначено соціальні ефекти від розвитку системи партнерських відносин на території та обґрунтовано напрями соціальної відповідальності забезпечення позитивного розвитку території.

Ключові слова: ефективність діяльності, інноваційні результати, концепція, маркетинг території, партнерські відносини, публічне управління, реформування, соціальний розвиток, соціально-економічні зміни, територія.

ANNOTATION

KRAVCHENKO Y. Public management of social development of the territory. – Qualifying work based on the rights of a manuscript.

Qualifying work for obtaining an academic Master's degree specialized in 281 «Public management and administration» – Polissia National University, Zhytomyr, 2022.

The trends, factors of public administration were determined and the main concepts of the research on the problem of social development of the territories were formed.

An evaluation of the innovative results of the social development of the territories was carried out and the tools of the marketing development of the territory were analyzed. The social effects of the development of the system of partnership relations in the territory are determined and the directions of social responsibility for ensuring the positive development of the territory are substantiated.

Key words: activity efficiency, innovative results, concept, territory marketing, partnership relations, public administration, reformation, social development, socio-economic changes, territory.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЇ	7
1.1. Тенденції та чинники публічного управління соціальним розвитком території	7
1.2. Основні концепції дослідження проблеми соціального розвитку територій	15
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СТАНУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЇ	23
2.1. Оцінка інноваційних результатів соціального розвитку територій	23
2.2. Аналіз інструментів маркетингового розвитку території	31
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЇ	38
3.1. Соціальні ефекти від розвитку системи партнерських відносин на території	38
3.2. Напрями соціальної відповідальності забезпечення позитивного розвитку території	44
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Обґрунтування сутності розвитку території з сучасних позицій є важливою ланкою в осмисленні всієї сукупності процесу економічних і соціальних змін і може служити ефективним механізмом у вирішенні практичних завдань регіону в його поступовому прогресивному розвитку.

Для сучасного етапу суспільного розвитку характерна велика кількість економічних, соціальних, екологічних проблем, що накопичилися, а також гострих протиріч, які найбільш яскраво проявляються в регіонах. Вирішення цих проблем та існуючих протиріч дозволить і надалі розвиватися територіям, формування позитивного іміджу території, підвищення рівня життя та можливості створення умов для збалансованого інноваційного економічного та соціального розвитку території.

Актуальність теми посилюється у затребуваності нових рішень для розробки інструментарію розвитку території, а також є важливим аргументом на користь того, що дана тема є актуальною.

У межах можливостей свого історичного часу сформульовано принципи та механізми опису процесу соціального та економічного розвитку у працях таких мислителів: йдеться про античних філософів Платона і Арістотеля. Значне місце у можливості визначення та вивчення категорії економічного та соціального розвитку регіону належить вітчизняним вченим, дослідникам (С.І. Бандуру, Д.В. Карамишеву, В.М. Козакову, Ю.О. Костюкіній).

Мета та завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є розробка теоретичних підходів та практичних пропозицій щодо удосконалення публічного управління соціальним розвитком території.

Поставлена мета досягається вирішенням наступних взаємозалежних **завдань:**

- визначити тенденції та чинники публічного управління соціальним розвитком території;
- сформулювати основні концепції дослідження щодо проблеми соціального розвитку територій;
- провести оцінку інноваційних результатів соціального розвитку територій;
- проаналізувати інструменти маркетингового розвитку територій;
- визначити соціальні ефекти від розвитку системи партнерських відносин на території;
- обґрунтувати напрями соціальної відповідальності забезпечення позитивного розвитку території.

Об'єктом дослідження є сукупність процесів публічного управління розвитком території.

Предметом дослідження є публічне управління соціальним розвитком території.

Методологічна база дослідження. У дослідженні публічного управління соціальним розвитком територій нами були використані: діалектичний та метод системного підходу. Діалектичний метод допомагає досліджувати проблеми розвитку території та підвищення рівня життя. До найбільш значимих принципів діалектичного методу можна віднести такі принципи: об'єктивність, всебічність і конкретність вивчення предмета, принципи протиріччя та принципи розуміння розвитку.

Серед загальнонаукових методів дослідження особливо виділяється метод системного підходу. До спеціальних методів віднесено ресурсний, інноваційний, маркетинговий та поведінковий підходи.

Елементи наукової новизни дослідження полягає у розробці шляхів удосконалення публічного управління соціальним розвитком території через визначення соціального ефекту від розвитку системи партнерських відносин на території та обґрунтування напрямів соціальної відповідальності забезпечення позитивного розвитку території.

Інформаційні джерела. В роботі використані монографії, статті вітчизняних науковців з публічного управління та адміністрування, закони України та постанови Кабінету Міністрів України.

Практичне значення роботи полягає у розробці механізмів поетапного розвитку території а запропоновані рекомендації можуть бути адаптовані до будь-якої території та використані органами влади та управління при підготовці нормативних та методичних документів, що регламентують процеси територіального розвитку, при розробці основних елементів стратегії соціально-економічного розвитку територій.

Публікації. Основний зміст кваліфікаційної роботи опубліковано в фаховому збірнику *Публічне управління та митне адміністрування. Серія: «Державне управління»* м. Дніпро (правонаступник наукового збірника «Вісник Академії митної служби України»): «Основні концепції соціально-економічного розвитку територій в контексті розвитку місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції» – Дацій Н.В., Бойчук Л.В., Кравченко Ю.О.

Структура кваліфікаційної роботи включає: вступ, три розділи, висновки, загальний обсяг роботи 59 сторінок. Кількість джерел використаної літератури – 61, кількість додатків – 6 сторінок, кількість таблиць – 4.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЇ

1.1. Тенденції та чинники публічного управління соціальним розвитком територій

Україна є невід'ємною частиною глобальної цивілізації, тому, перш ніж досліджувати державні та регіональні тенденції, необхідно проаналізувати в загальних рисах основні тенденції світового розвитку, які почали формуватися з другої половини ХХ століття, на початку ХХІ століття найбільш яскраво проявилися такі [33]:

а) Економічні тренди: 1) циклічний характер світового економічного розвитку; 2) зміна структури світової економіки; 3) перенесення трудомістких та екологічно шкідливих виробництв у країни, що розвиваються, і країни «третього світу».

б) Технологічні тренди: 1) розрив у рівні технологічного розвитку промислово розвинених та інших держав; 2) великомасштабне освоєння шостого технологічного укладу, розвиток нанотехнологій.

в) Соціально-демографічні тренди: 1) демографічна та соціальна поляризація; 2) урбанізація.

г) Екологічні тренди: дестабілізація світової екологічної системи.

З другої половини ХХ століття намітилася явна тенденція до зниження темпів економічного зростання у світі. Розвинені країни у 1990-ті роки освоїли п'ятий технологічний уклад, що дозволило розвинути конкурентні переваги на світовому ринку наприкінці ХХ століття. Більшість же країн і цивілізацій не змогли зробити цього, оскільки не мали в своєму розпорядженні необхідні фінансові, інтелектуальні та кадрові ресурси. Тому технологічне відставання між країнами зростало. Однак наприкінці ХХ століття нові індустріальні

країни, а потім Китай, Індія, Бразилія здійснили інноваційно-технологічний прорив і наблизилися до рівня розвинених країн.

Ключовим фактором домінуючого сьогодні п'ятого технологічного устрою є мікроелектроніка та програмне забезпечення. До числа виробництв, що формують його ядро, входять електронні компоненти та пристрої, електронно-обчислювальна техніка, радіо- та телекомунікаційне обладнання, лазерне обладнання, послуги з обслуговування обчислювальної техніки. Сьогодні формується відтворювальна система нового, шостого технологічного укладу, становлення та зростання якого визначатиме глобальний економічний розвиток у найближчі два-три десятиліття нового століття.

Поряд із галузями нового технологічного укладу підйом охопить його провідні галузі. У тому числі залишаться головні галузі попереднього, п'ятого технологічного укладу: електротехнічна, авіаційна, ракетно-космічна, атомна галузі промисловості, приладобудування, верстатобудування, освіта, зв'язок. Поряд з ними пов'язана з поширенням нового технологічного укладу революція охопить охорону здоров'я (ефективність якого багаторазово зростає із застосуванням клітинних технологій та методів діагностики генетично обумовлених хвороб) та сільське господарство (завдяки застосуванню досягнень молекулярної біології та генної інженерії), а також створення нових матеріалів із заздалегідь заданими властивостями.

Становлення нового технологічного укладу призведе до швидкого підвищення ефективності економіки: вона стане менш матеріало- і енергоємною. Завдяки новим технологіям енергоємність світової економіки до 2030 року може знизитися на 60% [20, с. 125]. У передових країнах вже зараз активно розробляються і освоюються перші покоління шостого технологічного укладу за основними напрямками: глобальні інформаційні мережі, нанотехнології, воднева енергетика та ін. За прогнозами експертів [1; 2; 17], «розширення виробництв нового технологічного укладу буде випереджати зростання світової економіки та світової торгівлі загалом (близько 10-20% проти 4-8% на рік)» [17, с. 93].

Нині лідерами становлення нового технологічного устрою є США, Японія, ЄС та Південна Корея [11]. Найбільшим регіональним ринком наноматеріалів на сьогоднішній день є США, обсяг якого в 2020 році склав близько 1,12 мільярда доларів США [2, с. 129]. Другий у світі регіональний ринок охоплює Західну Європу та становить приблизно 30% світового ринку наноматеріалів [17]. Найбільш зростаючим ринком є Азіатсько-Тихоокеанський регіон, щорічний обсяг якого стабільно зростає з темпом близько 39% [2, с. 130].

В Україні у 1990-і роки відбулася технологічна деградація економіки, був зруйнований науково-технічний та інноваційний потенціал країни. Звелися до мінімуму основи п'ятого технологічного устрою, і значно підвищилася частка третього устрою. Внаслідок втрати конкурентоспроможності вітчизняна готова продукція активно витіснялася не лише із зовнішнього, а й внутрішнього ринку. Серйозне відставання державної економіки з освоєння сучасних технологій не подолано й у першому десятилітті XXI століття, частка нашої економіки цьому ринку у десятки разів нижче частки розвинених країн.

Демографічні тенденції розвитку дуже різні різних країнах. Розвинені країни (крім США) у XXI столітті зіткнулися з проблемою депопуляції: низькі показники смертності та дуже низькі показники народжуваності, які не забезпечують відтворення населення і призводять до його старіння. У такій ситуації економічне та соціальне навантаження на зайняте в економіці населення різко зростає. Проте в окремих розвинених країнах порівняно високі темпи приросту населення зберігаються, у США вони склали 0,42% у 2020 році [2, с. 129]. Повільне зростання чисельності економічно активного населення поряд з нестачею робочих рук у розвинених країнах є гальмом їх економічного розвитку. На іншому полюсі знаходяться бідні країни та цивілізації, які, як і раніше, переживають (хоча і в менших масштабах, ніж у другій половині XX ст.) Демографічний вибух (проблема високої народжуваності та перенаселення). У цих країнах є надлишок робочої сили за відсутності ресурсів для модернізації, злиднях переважної кількості громадян і серйозного

демографічного навантаження. Всі ці фактори порушують глобальну рівновагу і служать середовищем для злочинності та тероризму.

Таким чином, наприкінці ХХ - початку ХХІ століття яскраво позначилися чинники та тенденції світового, національного та регіонального соціально-економічного та екологічного розвитку, які впливають на відповідний регіональний розвиток [1, с.49]: «формування нової технологічної бази економічного розвитку, заснованої на використанні новітніх досягнень у галузі інформатики, біо- та нанотехнологій, та їх застосування у різних сферах; депопуляція розвинених країн і України при перенаселенні слаборозвинених країн, що розвиваються». Відповідно, багаторазово зростає роль людського капіталу як основного фактора інноваційного економічного розвитку; посилення конкуренції з боку інших країн, що швидко розвиваються; глобальні екологічні проблеми, які торкнулися всього світу і вимагають свого вирішення.

Посилена тенденція демографічної та соціальної поляризації країн і цивілізацій призводить до розширення міграційних потоків, що, у свою чергу, призводитиме до загострень міжнаціональних та інших конфліктів. Зростання чисельності мігрантів (як легальних, так і нелегальних) та їх адаптація до нових умов життя стають однією з найгостріших проблем ХХІ століття, негативним результатом зростання мобільності населення та трудових ресурсів в умовах глобалізації.

Сучасна демографічна ситуація до повномасштабного вторгнення Росії на нашу територію у 2022 році в Україні в значній мірі обумовлена соціально-економічними процесами, що відбувалися в ХХ столітті. У другій половині минулого століття в державі щорічно народжувалися до 800 тис. (Додаток А) [27], помирало 30 тис. осіб [29]. Тривалість життя громадян постійно збільшувалася та наближалася до показників європейських країн (68 років). Стабільне скорочення чисельності населення почалося з 1992 року, саме в цей період рівень смертності перевищив рівень народжуваності (природне зменшення населення). Протягом останніх 3 років в державі щорічно помирали

понад 60 тис. людей, що сказалося у результаті пандемії COVID -19 та у 2022 році війна з Росією показує, що у січні та травні 2022 р понад 57 тис. осіб [29].

Подальший розвиток ситуації за даним сценарієм, крім демографічних втрат, несприятливо позначається на основних показниках соціально-економічного розвитку країни, насамперед на темпі зростання валового внутрішнього продукту та забезпеченості трудовими ресурсами, вимагатиме структурних та якісних змін у системі надання медичної та соціальної допомоги з урахуванням збільшення частки громадян старшого віку.

Проблема екологічної безпеки Землі у світі стоїть одному з перших місць. Тому економічно розвиненими країнами в останні роки активно створюються та впроваджуються механізми (економічні, юридичні, соціокультурні та ін), що регулюють тією чи іншою мірою характер і масштаби впливу виробничо-господарської та соціальної діяльності на біосферу. Цього не можна сказати про країни, що розвиваються, оскільки створення подібних механізмів утруднено їх складним економічним становищем, специфікою демографічної ситуації та ін. має активну тенденцію до покращення.

Джерелами надходження забруднюючих речовин у довкілля є викиди в атмосферу, скиди в поверхневі води суші (річки, озера), в морські води не більше національної акваторії (звалища і поховання на суші). Основну роль у транскордонному забрудненні практично повсюдно грають атмосферні викиди. У ряді районів нашої держави сьогодні у 2022 році у зв'язку з війною проблема транскордонного атмосферного перенесення забруднюючих речовин носить локальний, але в той же час дуже гострий характер. Це пов'язано безпосередньою з військовими діями на території України.

Одними з найважливіших глобальних екологічних проблем світовим співтовариством розглядаються такі [5]: «підвищення температури на планеті (створення «парникового ефекту»); забруднення світового океану (зокрема, поховання відходів – «дам-пінг»); руйнування озонового шару атмосфери (вивчення «озонових дірок»); підвищення кислотності атмосферних опадів та ґрунтового покриву» [5, с. 91].

Як прогноз екологічних змін робоча група міжурядової комісії зі зміни клімату розглядає продовження глобального потепління, що супроводжується [31, с.95]: «... збільшенням емісії парникових газів; зростанням поверхневої температури повітря (до кінця XXI століття можливе збільшення поверхневої температури на 6 градусів); підвищенням рівня океану (в середньому на 0,5 м за сторіччя)».

На жаль, сучасні тенденції економічного розвитку держави під час воєнних дій є «антіекологічними», і закріплення цих тенденцій веде до нестійкого розвитку країни в майбутньому [11]. Пережита економікою держави криза 90-х гг. негативно позначався на вирішенні екологічних проблем. В умовах спаду виробництва, падіння його ефективності, наростання соціальних проблем увагу до охорони навколишнього середовища та витрати в цій галузі звелися до мінімуму. Пріоритет отримало вирішення короткострокових економічних та соціальних проблем.

На рівні держави екологічна та природоохоронна сфера регулюється відповідними нормативно-правовими актами: Закон України «Про охорону атмосферного повітря» [35]; Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [36]; Закон України «Про екологічну експертизу» [37]; Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [38]; Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [39]; Закон України «Про екологічну мережу України» [40], основним з яких є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [34]. У даному законі визначається механізм регулювання, який включає відповідні суб'єкти та об'єкти управлінського впливу, а також інструменти (методи) регулювання даної сфери. Серед інструментів регулювання перевага надається економічним та адміністративним.

Досі відсутній законодавчо закріплений порядок цільового витрачання коштів від плати за негативний вплив на навколишнє середовище [44]. І звичайно, актуальна розробка нормативних вимог до процесів прийняття

екологічно значущих рішень, особливо тих, наслідки яких позначатимуться на майбутніх поколіннях, до розрахунків екологічних ризиків, гарантій екологічних прав громадян.

В регіоні затвердженна і діє на 2023-2027 роки Програма охорони навколишнього середовища. З метою покращення екологічної обстановки в регіоні, «протягом 2021 року Управлінням екології та природних ресурсів Житомирської облдержадміністрації здійснено комплекс заходів спрямованих на удосконалення регіональної системи управління в галузі охорони довкілля, яка забезпечує стабільну екологічну ситуацію в області» [46].

Вплив екологічних чинників та тенденцій на розвиток в Житомирському регіоні проявляється як через екологічні катастрофи, так і через різні законодавчі обмеження та економічні інструменти, які є складовими механізму регулювання. Міждержавні форми співробітництва в галузі екології сприяють вирішенню проблем у цій галузі. Активізувалася діяльність громадських організацій із захисту навколишнього середовища. Однак слід визнати, що при дуже різному рівні соціально-політичного розвитку держав світу міжнародне співробітництво в екологічній сфері ще дуже далеке від своєї досконалості.

Таким чином, системний аналіз найбільш значущих світових і національних тенденцій розвитку, динаміка яких простежується з другої половини ХХ століття, дозволяє зробити висновок, що більша їх частина негативно позначається як на розвитку світу в цілому, так в державі. Відмінність у тому, що розвинені і ряд країн, що розвиваються, активно пристосувалися до глобальних змін в економічній, технологічній, соціальній та інших сферах життєдіяльності, а наша держава, на жаль, на даний момент виступає в ролі «наздоганяючої» країни та постачальника енергоресурсів.

Поточний стан економічного розвитку держави та її регіонів в умовах воєнного стану об'єктивно вимагає розробки інтегративної методології економічного та соціального розвитку території, основу якої складе інноваційний, маркетинговий та поведінковий підходи.

У травні 2021 року в державі був складений прогноз економічного та соціального розвитку України на 2022-2024 роки [47] із залученням зацікавлених сторін, а саме центральних органів виконавчої влади. Згідно з базовим сценарієм розвитку держави до 2024 року прогнозується поліпшення показників, а саме: зростання валового внутрішнього продукту, зниження індексу споживчих цін, скорочення рівня безробіття (табл. Додатка Б).

Довоєнний сценарій припускав розвиток держави по існуючому шляху без впровадження будь-яких передових технологій, що не дозволили розширити конкурентний потенціал економіки за рахунок нарощування переваг у науці, освіті та високих технологіях. Такі шляхи розвитку є в перспективі «тупиковими».

Тому розроблений прогноз, базується на показниках і досягнення інноваційного сценарію розвитку. Серед цільових пріоритетів цього шляху розвитку можна виділити такі [24]: досягнення високих стандартів добробуту людини; перебудова економіки у бік економіки інновацій; досягнення високого рівня безпеки громадян та суспільства; регіональний розвиток: реалізація потенціалу кожного регіону; підвищення національної конкурентоспроможності та привабливості галузей економіки.

Для соціально-економічного розвитку держави та його територій важливим напрямом є «Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2027 року» [13]. У рамках цього напрямку поставлено такі завдання [13]: «сприяння розвитку людського потенціалу; створення умов для розвитку галузей економіки та соціальної сфери; формування центрів випереджального економічного зростання; надання додаткової фінансової підтримки регіонам; сприятливі умови для комплексного соціально-економічного розвитку регіонів; розвиток великих транспортно-логістичних та виробничих вузлів; значне зниження міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації в рівні та якості соціального середовища та доходах населення, зближенні стандартів життя між столичними регіонами, великими і малими містами, міським і сільським населенням».

Успішний розвиток економіки має базуватися на розвитку відповідних науково-освітніх центрів та інноваційної інфраструктури (Університети, технопарки, промислові парки, бізнес-інкубатори та ін.), пов'язаної з виробництвом програмного забезпечення, радіоелектроніки та електронних компонентів. Значною проблемою для економіки регіону, що росте, стане зниження чисельності зайнятих.

У межах прогнозу, і навіть досягнення запланованих результатів інноваційного сценарію базовим варіантом розвитку Житомирської області є наступний варіант – у прогнозному періоді розвиток економіки зазначеної території визначатиметься впливом наступних основних факторів: 1) посиленням залежності економічного зростання від інвестиційної політики; 2) необхідністю активізації інноваційно-інвестиційної компоненти зростання; 3) скороченням чисельності населення у працездатному віці в сукупності з посиленням дефіциту висококваліфікованих кадрів робочих спеціальностей; 4) посиленням конкуренції на зовнішніх та внутрішніх ринках.

У якості пріоритетних напрямів розвитку Житомирської області нами визначені: інноваційно-впроваджувальна діяльність; транспортна логістика та комунікації; науково-освітня та медична діяльність.

1.2. Основні концепції дослідження проблеми соціального розвитку територій

Динаміка економічного і соціального розвитку територій, за І.Г. Столетовою [2, с. 130], обумовлена «...постійною суперечністю, конфліктом між продуктивними силами, що розвиваються, з одного боку, і виробничими відносинами – з іншого». У свою чергу, і виробничі відносини (базис) територій постійно опиняються у конфлікті з надбудовою та різними формами усвідомлення цього базису. У цілому нині розвиток продуктивних сил прив'язаний до територій, згідно з І. Канте, є незаперечним законом; вони не можуть не розвиватися [1] : «...Люди, розвиваючи свої виробничі сили, тобто

живучи, розвивають певні відносини один з одним, і... характер цих відносин неминуче змінюється разом із перетворенням і зростанням цих продуктивних сил» [1, с.188].

Поза рамками традиційного аналізу залишаються такі важливі аспекти проблеми, як потреба точного визначення місця та ролі економічного та соціального розвитку територій в ринковій системі національної економіки; розробка напрямів удосконалення управління економічним та соціальним розвитком територій; розробка механізму реалізації наявного соціального потенціалу територій та оцінка його впливу на економічний розвиток конкретного регіону. Еволюція теорії регіону відбиває підвищення ролі «нематеріальних» цілей та чинників економічного розвитку. Поняття «економічний та соціальний розвиток територій» зачіпає весь простір економічних систем в цілому.

Отже, для отримання адекватної наукової картини змін, що відбуваються в економіці нашої держави, необхідно враховувати різні сторони суспільного життя і всі фактори економічного і соціального розвитку територій (культурні, політичні, економічні та релігійні). В рамках цього дослідження треба розглянути таким чином, щоб сприяти виявленню специфіки механізму розвитку територій.

Таким чином, надалі йтиметься про соціально-економічні зміни на територіях як продукт взаємодії основних сфер економіки.

Відзначимо, що: 1. У ряді категорій, таких як «еволюція», «революція» або «реформування», «прогрес», «трансформація», «коеволюція» [20], економічний та соціальний розвиток територій виступає як найбільш універсальна категорія, тобто її зміст за обсягом є найбільш концентрованим. Вона означає процес зміни якісної визначеності будь-якої системи, взятої як ціле в єдності своїх субстанціальних підстав та функціональної діяльності.

2. Найважливішими рисами поняття розвитку територій є структурне ускладнення наступного стану порівняно з попереднім і обумовленість першого другим; таке структурне зображення об'єкта, щоб можна було сказати, що

об'єкт саме розвивається, а не просто змінюється чи переділяється; розгляд об'єкта як того, що розвивається з урахуванням вимоги іманентності, тобто «руху», що йде всередині виділеного предмета.

3. Поки у вивченні економічних систем ще немає загальних теоретичних поглядів, і вся сукупність знань про економічний і соціальний розвиток територій, отриманих до теперішнього часу, існує у вигляді незліченної множини глобальних теоретичних систем окремих учених, наукових шкіл та напрямів; у вигляді теорій та концепцій тих чи інших соціальних явищ та процесів; у вигляді емпіричних, фундаментальних та прикладних досліджень; як підходів, методів і прийомів досліджень тощо. Проте слід визнати, що техніка аналізу процесів функціонування більш розвинена, ніж техніка дослідження процесів розвитку.

4. Звісно ж, що необхідно зміщення основного дослідницького інтересу та зміни панівної моделі мислення до ідеї єдності визначальних особливостей всіх процесів розвитку територій.

5. Зросла точність факторного аналізу як результат накопичення багатого фактичного матеріалу в суспільних науках ХХ століття дозволяє відібрати першорядні критерії економічного та соціального розвитку територій, такі необхідні для висування та перевірки будь-якої гіпотези дослідження.

6. Аналіз механізмів економічного і соціального розвитку територій показав необхідність більш глибокого вивчення внутрішньої будови соціальних об'єктів, що розвиваються, і рівня їх організації, що дозволяють реалізувати особистий підхід до вивчення процесів економічного та соціального розвитку територій.

Взаємодія об'єктивного та суб'єктивного факторів економічного та соціального розвитку територій, таким чином, означає, що населення обмежене рамками певних історичних об'єктивних умов. Чим повніше враховуються ці умови щодо цілей і завдань діяльності, тим успішніше здійснюються наміри людей.

Аналіз механізмів економічного та соціального розвитку територій з точки зору структурно-функціонального підходу потребує більш глибокого вивчення внутрішньої будови економічної реальності, що розвивається, зокрема їх організації та функціонування.

Такий аналіз виявився необхідним й у виробленні об'єктивних критеріїв, дозволяють реалізувати кількісний підхід до вивчення процесів розвитку територій [24]: «подібним критерієм зазвичай служить підвищення чи зниження рівня організації у розвитку». Але проблематика організації та функціонування виявилася настільки великою та різноманітною, що зажадала виділення особливих предметів вивчення.

Вивчення рівнів організації об'єктів економічного розвитку, таких як територія, в рамках даного дослідження дозволило укласти, що в складних системах відбувається структурування за різними критеріальними ознаками: рівень інтеграційного процесу, рівень добробуту та ін.

Зрештою видається, що у науковому товаристві відбувається формування нової парадигми знання та її методології стосовно розвитку територій, основними рисами якої є [25, с.111]: «зближення природознавства та наук про суспільство; зближення та взаємодія протилежних концептуально-методологічних підходів; розширення внутрішньонаукової рефлексії в науках про суспільство; зближення в пізнанні пояснювального та інтерпретаційного підходів; впровадження у пізнання ідей та методів синергетики, зростання у зв'язку з цим статистичних, імовірнісних методів та прийомів; ініціювання процесів швидкого, нелінійного зростання, впливу кожної особистості на макросоціальні процеси, неприпустимості нав'язування економічних систем шляхів розвитку, протікання економічних процесів в умовах невизначеності та нестабільності»; «формування та затвердження нових регулятивів людської діяльності (перехід від орієнтації на традиції, спадкоємність, напрями до визнання цінності інновацій, новизни, оригінальності, нестандартності)» [23, с.61]; зміна екстенсивного розвитку на інтенсивний розвиток; відмова від установок на необмежений прогрес, безмежне економічне зростання на користь

орієнтирів на гармонізацію соціально-економічного розвитку, стримування, заборони; «створення цілісної концепції життєдіяльності людини в єдності її соціальної та біологічної сторін (парадигми єдності людини та природи); підвищення концептуального, теоретичного статусу економічних наук; використання діалектики як важливого методу дослідження рівня життя» [22, с. 85].

Між категоріями рівня та якості життя має місце генетичний характер залежності, який виявляється у тому, що якість життя має у своїй основі певний рівень матеріального добробуту, розвитку економіки, науки, культури, що знаходить свій відбиток у понятті рівня життя. Якість життя можна представити як показник, що знімає обмеженість поняття «рівень життя» виміром тих «якісних умов задоволення створення потреб, які не піддаються прямому кількісному виміру» [23, с.93].

Якщо рівень життя характеризує реалізацію потреб членів суспільства в благах, то якість життя – «ступінь задоволення потреб з досягненням того певного особистісно-психологічного стану, без адекватної оцінки якого неможливо судити про реальний рівень добробуту в країні, мати уявлення про реальний стан задоволення потреб людей» [23, с. 136].

Існуючі в науковій літературі [6; 23] визначення рівня життя відштовхуються від різних вихідних понять: від виробництва, від споживання, від доходів, вартості життя, від споживчих нормативів і стандартів. Між рівнем життя та громадським виробництвом існує сильний зворотний зв'язок. З одного боку, це насамперед залежність від рівня життя та найбільшої ефективності праці зайнятих, з іншого – підвищення матеріальної зацікавленості працівника у високопродуктивній праці у зв'язку зі зростанням його споживчих можливостей.

Поряд з урахуванням вільних ринкових механізмів попиту та пропозиції, що багато в чому визначають рівень життя населення, необхідно брати до уваги також і нормативно-розподільчий принцип, який як регулюючу функцію держави може впорядковувати і вирівнювати вплив на матеріальне становище

окремих груп населення та використовуватись у плануванні та прогнозах розрахунках рівня життя. Сучасні підходи до економічного та соціального розвитку територій враховують роль нематеріальних благ [61].

Навпаки, відставання з вирішенням проблем розвитку територій здатне різко загальмувати економічне зростання. Згідно з аналітичною доповіддю про новий розвиток територій за останні 30 років [31, с. 44] «жодній країні не вдалося перейти від одностороннього прогресу з уповільненим розвитком територій та швидким економічним зростанням до сприятливої спіралі прогресу, в якій розвиток територій та економічне зростання взаємно сприяли один одному».

Таким чином, маємо: 1. Аналіз теоретичних і практичних контекстів дослідження проблем рівня життя переконав нас, що у всіх випадках, коли основними понятійними категоріями, що описують предмет дослідження, виступають такі поняття як «спосіб життя», «якість життя», «рівень життя», як правило, описуються одні й самі процеси і явища.

2. Рівень життя – надзвичайно широке, багатоаспектне, багатогранне поняття, що охоплює всі сфери розвитку територій. Рівень життя визначається тим, якою мірою здійснені потреби людей, наскільки вони цим задоволені, як результати цієї реалізації співвідносяться з соціальними стандартами та ресурсами суспільства.

Пропонуємо визначити рівень життя як єдність показників, які характеризують рівень реалізації потреб людини, ступінь задоволеності здійснення його життєвих планів, співвіднесених з раціональними соціальними стандартами, з одного боку, та ресурсними можливостями суспільства – з іншого.

3. Вирізняють об'єктивну і суб'єктивну сторони самого рівня життя. Отже, критерієм об'єктивної оцінки рівня життя служать наукові нормативи потреб та інтересів людей (ступінь задоволення інтересів та потреб). З іншого боку, потреби та інтереси людей індивідуальні, і рівень їх задоволення можуть оцінити лише самі суб'єкти. Тому оцінка рівня життя виступає у двох формах

[6, с.69]: «ступінь задоволення науково обґрунтованих потреб та інтересів, задоволеність якістю життя самих людей».

4. Аналіз накопиченого теоретичного досвіду дозволяє вибрати концепцію рівня життя як пріоритетну у вивченні економічного розвитку територій, оскільки вона відрізняється вираженим цілепокладанням, чіткою структурою, а також тією чи іншою мірою включає всі основні змістовні поняття (інфраструктуру якості населення, рівень відтворення нових ідей та ін.). Звісно ж, що у межах концепції рівня життя рівнозначні і невзаємозамінні здавалося б компоненти з соціального розвитку можуть піддаватися відбору за пріоритетністю з метою реалізації конкретних дослідницьких завдань і застосовуватися як діючий інструмент територіального розвитку.

Дослідження категорії «економічний та соціальний розвиток» [1, с.159] показало його тісний змістовний взаємозв'язок з категорією «рівень життя», який постає як ступінь економічного розвитку.

Формалізовані та неформалізовані фактори розвитку території показують, що поєднання двох факторів – відносної безмежності людських потреб та зростання кількості мешканців в країнах світу – «змушує людство постійно нарощувати масштаби виробництва благ та послуг» [6, с.74]. Цей процес отримав назву економічного зростання.

Про економічне зростання можна говорити лише тоді, коли збільшення виробництва різних благ і послуг досягається не ціною авральної перенапруги всіх сил, а стабільно — під час нормальної, господарської діяльності. Економічне зростання – це довгострокове збільшення реального ВВП як і абсолютних значеннях, і у розрахунку кожного жителя країни.

Зауважимо, що соціально-економічний розвиток території в даний час зазнає впливу трьох головних факторів [11]: 1. Ринкового – взаємопроникнення регіональних, національного та світових ринків. Для України та її регіонів найбільш значущим є лібералізація зовнішньої торгівлі в результаті набуття чинності угоди з ЄС та членство у СОТ. 2. Конкурентного – саме посилення ролі конкуренції у сфері якості життя та інновацій. 3. Виробничого – заміну

вертикальної організації праці – горизонтальної; підвищення індивідуальної відповідальності – співучасті індивіда у виробничому процесі. Ці фактори ведуть від територіальної диференціації до національної регіональної політики до власної регіональної політики на рівні окремих територій.

Фактори, сприятливі сьогодні для розміщення на території підприємств, це додаткові можливості для залучення інвестицій, збільшення зайнятості та вирішення назрілих регіональних проблем. Як і будь-яка економічна система, територія має внутрішнє та зовнішнє середовище, яке взаємодіє. Ці зв'язки можуть бути як непрямого так і прямого впливу. Для динаміки зміни внутрішнього середовища достатньо проаналізувати такі групи факторів, що характеризують: виробничо-ресурсний потенціал; структуру територіального ринку; кадровий потенціал території; місцевий бюджет; стратегію розвитку території.

Зовнішнє середовище території прямого впливу включає взаємозв'язки з: зовнішніми постачальниками; зовнішніми споживачами; регіонами-конкурентами; транспортними підприємствами. Середовище непрямого впливу на територію може включати такі групи чинників впливу: загальноекономічні; загальнополітичні; науково-технічні; природно-екологічні; демографічні.

Виходячи з проведеного аналізу узагальнено зміст та елементи концептуального підходу, що запропонований до публічного управління розвитком території (табл. Додатка В).

Таким чином, актуальною вимогою стає робота з аналізу та позитивного впливу на суб'єктивні фактори розміщення. Зацікавлені в цьому органи публічної влади та саме управління підштовхуються до довгострокової діяльності щодо поліпшення виробничої, соціальної, інституційної та екологічної інфраструктур регіону, створення та підтримання його іміджу як засобу залучення інвестицій. Іншими словами, територія з місця реалізації маркетингових рішень суб'єктів господарювання сама перетворюється на продукт, що збувається на ринку.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЇ

2.1. Оцінка інноваційних результатів соціального розвитку територій

Перспективи формування інноваційного простору для розвитку територій визначаються саме фундаментальними та прикладними результатами з освоєння предметного поля інновацій. Це поле неможливо описати в рамках вузького арсеналу понять, звичних для інноватики. Тут потрібен інший підхід, зокрема вирішальне значення має специфіка науково-технічного та культурного розвитку у XXI ст.

Такий підхід у методологічному плані має підтримуватися установкою на синтез предметів, знань, методів, мов. Всебічний аналіз [9] дозволив позначити, на наш погляд, деякі особливості формування інноваційного простору для розвитку територій:

1. Темпоральність інновацій, тобто «..необхідність враховувати різні теми перебігу процесів у системах, що взаємодіють. Інноваційна діяльність передбачає координацію декількох підсистем (наука і освіта, виробництво, ринок), для кожної з них характерний свій метаболізм, що відрізняється різними параметрами часу» [9, с. 179]. Таким чином, при проектуванні інновацій потрібна своя процедура «синхронізації годинника».

2. Співвідношення «соціальний простір – інтелектуальний простір» [30, с. 57]. Робота з інноваційними технологіями потребує певного відокремлення «соціального» та «інтелектуального» просторів [3]. Це необхідно для розуміння особливостей перебігу процесів від інвенційної фази до ринкової реалізації у життєвому циклі інноваційного розвитку.

3. Механізми формування інтелектуального простору. Перехід до інноваційного розвитку лежить у реорганізації інтелектуального простору. З одного боку, потрібне існування реформи освіти та науки, де областями зростання мають виступати університети. З іншого боку, «інтелектуальний простір може розкрити свій потенціал у напрямку інноваційного зростання за умови змін у свідомості, де чільне місце має зайняти інноваційний зрушення у світогляді вчених і викладачів» [3, с.130].

4. Проблема комунікацій. В умовах предметного поля інноватики, «дефектів ринку знань» [3, с. 120], в умовах постійно мінливої системи відносин зростає роль комунікацій як «у плані забезпечення обміну інформацією, процесів трансферу знань, так і в організації найбільш ефективних форм інноваційної діяльності та її управління (інтелектуальних мереж)» [15, с.21]. Зазначені проблеми досить складні, породжуючи серії питань, що лежать за рамками формування інноваційного простору – практичної сфери діяльності, спрямованої на розробку та впровадження інновацій. Тобто йдеться про формування предмета і, відповідно, пошуку адекватних цьому предмету методів дослідження.

На схемі рисунку Додатка Д стрілками виділено соціально-економічні підсистеми різного рівня, що мають певні ресурси, що впливають на розвиток території. Зв'язуючий їхній рівень (мезорівень) представлений суб'єктом інноваційної діяльності, який має інтелектуальні компетенції (в активі).

Соціальний простір може бути об'єднано за допомогою включення різних його компонентів у діяльність, спрямовану в сторону освоєння інновацій [9].

Під інтелектуальним простором у цій схемі розуміються всі ті підсистеми території (вчені, наукові спільноти, інститути, бібліотеки, Інтернет тощо), у яких виробляються, зберігаються та транслуються інтелектуальні продукти та знання. Зауважуємо, що має місце істотна неузгодженість соціального та інтелектуального просторів.

Перетин соціального та інтелектуального просторів означає еволюційний розвиток території та можливість формування інноваційного простору. При

розгляді моделі схематично, виявляється проблема співвідношення соціального та інтелектуального просторів, тісно пов'язана з недооцінкою інноваційною практикою ресурсних можливостей «інформація-знання». Через відсутність відповідних когнітивних інструментів такі можливості практично не використовуються для створення необхідних для розвитку соціуму нових думок як найважливіших продуктів економіки знань. У світовій практиці традиційною формою зближення інтелектуального та соціального просторів в умовах наздоганяючого розвитку є концентрація інноваційних процесів на обмеженому спеціально виділеному для цієї мети підпросторі.

У сучасних умовах створення інновацій передбачає поєднання віддалених один від одного галузей знань, концентрацію різнорідних компетенцій та ресурсів. Внаслідок цього підприємства, що оперують в інноваційних економіках, прагнуть отримати доступ до максимально різноманітних когнітивних і ресурсних можливостей, щоб потім використовувати їх для генерування інновацій. Одним із способів досягнення цього результату є застосування концепції відкритих інновацій, яка стверджує, що замість спроби акумулювати всі знання, компетенції та ресурси всередині території необхідно вибудувати взаємообмін ідеями та розробками між територіями і зовнішнім середовищем. І тут територія стає провідником безперервного потоку інновацій і виявляється здатним постійно створювати інноваційні бізнес-моделі. Коли досить багато територій практикують відкриті інновації, формуються так звані ринки відкритих інновацій, у яких різнорідне знання, компетенції та ресурси систематично синтезуються, за рахунок чого у великих обсягах продукуються інновації та забезпечується інноваційний розвиток території. Проблема у тому, що підвищення організаційної відкритості, необхідне формування ринків відкритих інновацій, відбувається нині уповільнено навіть у найрозвиненіших інноваційних економіках.

Інтенсифікація міжорганізаційних взаємодій щодо спільного створення знання та втілення їх в інновації за рахунок консолідації ресурсів не відбувається. Замість прагнути найкращим чином вбудуватися до середовища

території протиставляють себе їй, що обумовлює недовіру до всього, що приходить ззовні, нерозвиненість компетенцій, пов'язаних з вибудовуванням партнерських структур, небажання знаходити компроміси інтересів та інше. Вирішення проблеми підвищення взаємної відкритості територій, необхідне створення ринків відкритих інновацій, лежить, очевидно, у сфері розвитку горизонтальних мережевих взаємодій між територіями, що дозволяють підтримувати довгострокові партнерські відносини, забезпечувати поінформованість про можливості один одного з урахуванням стратегічної перспективи, формувати середовище довіри та відкритого обміну знанням.

У зв'язку з цим основним завданням є визначення оптимальних для реалізації відкритих інновацій форм та умов мережевої взаємодії між територіями. Для цього: а) аналізується концепція відкритих інновацій та визначаються основні перешкоди на шляху її впровадження в практику інноваційної діяльності, виділяються основні підходи до реалізації інновацій у мережах, виявляють ключові умови успішної реалізації відкритих інновацій у мережевих міжорганізаційних структур; б) пропонується модель ринку відкритих інновацій, що дозволяє створити самоорганізоване середовище, в якому знання систематично генерується і втілюється в інноваціях, цим відбувається еволюційний розвиток території.

Концепція відкритих інновацій у трактуванні В. Керецмана [12] має на увазі, що території здійснюють постійний пошук новацій (нового знання, ідей, можливостей, розробок) у різних галузях і сферах життєдіяльності, а також заробляють на тих створених ними ідеях, які не можуть реалізувати самі, внаслідок чого відбувається підвищення відкритості бізнес-систем щодо інновацій, зниження обмежень на обмін інформацією із зовнішнім середовищем, інтеграція зовнішніх та внутрішніх потоків інновацій, їх переплетення.

Як ключові переваги відкритого підходу для території називаємо наступні: при «закритих» інноваціях реалізується менше чверті запатентованих технологій, якими володіють гравці, а «при використанні концепції відкритих

інновацій можна отримувати прибуток і від інших» [12, с. 40]; підвищення витрат на розробку технологій і скорочення циклів життя продуктів робить для окремих територій витрати на інновації надмірними; зростає кількість ідей, що надходять, створюється безперервний потік різноманітних новацій, які «можна перетворювати в інновації; з'являється можливість об'єднати різноманітний досвід та компетенції багатьох територій при розробці та комерціалізації інновацій» [12, с.87], у результаті зростає ймовірність інноваційних проривів.

У сучасній бізнес-практиці відкрита модель управління інноваціями завойовує популярність у багатьох галузях. Логіка відкритої інновації ґрунтується на ряді положень, які істотно відрізняють нову концепцію від традиційної концепції закритої інновації. Відкрита інновація має на увазі перегляд багатьох звичних уявлень про управління інноваціями, тобто є не лише набором практик для отримання прибутку з інновацій, а й новою когнітивною моделлю осмислення цих практик.

Таким чином, відмінності у підході до розуміння інновацій та управління ними у двох парадигмах настільки значні, що реалізація відкритих інновацій має на увазі не просто введення на території нових функцій, а перехід до нових, відкритих бізнес-моделей. У ході подальшої розробки вихідної ідеї відкритої інновації досліджено [14, с. 99] різні аспекти функціонування моделі ринку відкритих інновацій, логіка переходу до неї, найбільш поширені перешкоди при здійсненні цього переходу та умови їх подолання тощо.

Під інституційною активністю пропонується мати на увазі інтегральну характеристику правової, політичної, економічної та соціальної діяльності державних і громадських організацій щодо встановлення рамкового порядку для розвитку території. Інвестиційна активність характеризується поведінкою та перевагою інвесторів, а також їх здатністю впливати на структурні перетворення в економіці.

Інфраструктурна – свідчить про наявність та характеристики діяльності суб'єктів економіки, які забезпечують умови господарських процесів. Інноваційна активність представляється як діяльність, спрямована на вирішення

творчих нестереотипних завдань, доведене до ступеня комерціалізації. Інтелектуальна активність охоплює навчальну та наукову діяльність освітніх установ, у тому числі й у галузі підготовки висококваліфікованих кадрів. Інвестиційний, інфраструктурний, інституційний та інтелектуальний види активності мультиплікативно впливають на інноваційну, є її основними факторами. Підвищення кожної – окрема проблема.

Якщо зосередити увагу на інноваційній активності, то її можна розглянути за трьома складовими, що характеризують ступінь участі дослідників, винахідників та управлінців у здійсненні інноваційної діяльності протягом певного періоду. Відповідно до цих соціальних груп пропонуємо розрізнити різновиди інноваційної активності [30, с. 61]: «дослідницьку – діяльність у галузі наукових досліджень та дослідно-конструкторських розробок (НДДКР)»; винахідницьку – діяльність фізичних осіб, окремих підприємств, регіону у сфері відкриттів, раціоналізаторських пропозицій; «ділову – економічну діяльність, конкретизується у вигляді виробництва того чи іншого товару або надання конкретної форми послуг» [30, с. 100].

Визначимо причини низької інноваційної активності. Узагальнивши соціологічний аналіз науковців [48], встановили причинно-наслідкові зв'язки та розподілили їх за чотирма факторними групами. 1. Низька інституційна активність: недостатність законодавчих і нормативно-правових актів, що регулюють і мотивують інноваційну діяльність, – не склалися умови, в яких інновації затребувані економікою, – брак можливості для кооперування з іншими територіями.

2. Низька інвестиційна активність: висока вартість нововведень, високий економічний ризик і тривалі терміни окупності нововведень – дефіцит власних коштів, інвестицій і недостатня фінансова підтримка з боку держави – висока зношеність основних виробничих фондів.

3. Низька інфраструктурна активність: низький платоспроможний попит на нові продукти – нерозвиненість ринку інновацій та інноваційної структури –

брак інформації про нові технології і ринки збуту – відсутність необхідності у проведенні інновацій.

4. Низька інтелектуальна активність: дефіцит кваліфікованого персоналу – низький інноваційний потенціал – несприйнятливність організації до нововведень.

У нашому дослідженні ми сформулювали гіпотезу про те, що показники інноваційної активності нарастають у міру зміцнення довіри до регіональної політики та задоволення духовних потреб людей. Довіра народжує потребу у творчої діяльності, а духовність надає їй позитивний вектор, який прагне до творіння. При розробці цієї гіпотези ми виходили з розуміння сутності парадигми соціально орієнтованої ринкової економіки не в тому, щоб у соціальній сфері економіки державне регулювання замінити ліберальною ринковою моделлю, а в сенсі введення соціальних обмежень у цю модель. Саме обґрунтування ефективності інноваційної діяльності передбачає оцінку економічної вигоди з урахуванням соціальних обмежень, що виконують функцію селекції інновацій.

Отже, для економічного та соціального розвитку території поряд з інноваційним підходом пропонується розглянути поведінковий підхід. Соціальний контекст інноваційних процесів знайшов відображення у запропонованій класифікації основних факторів інноваційної активності (табл. 2.1), які доцільно враховувати при розробці механізмів реалізації інноваційного розвитку території.

Встановлено, що підвищенню дослідницької активності найбільше перешкоджають: зниження чисельності творчих працівників (креативного класу), дефіцит фінансових коштів на НДДКР, відсутність податкових пільг, меркантильні цінності суспільства, лобі іноземних конкурентів.

Винахідницьку активність стримують: неефективна система мотивація праці винахідників і раціоналізаторів, незахищеність їх авторських прав, відсутність умов для їх роботи і побуту.

Таблиця 2.1

**Класифікація основних факторів інноваційної активності, які
необхідні для розробки механізму реалізації інноваційного розвитку
території [56, с. 38]**

№	Ознака кваліфікації	Група факторів та приклади їх підгруп
1.	Напрямок дії	<p>– позитивні: виявлення обдарованих дітей та розвиток їх креативних здібностей у талант; формування культури споживчого попиту нові товари; досягнення реальності маркетингу територій;</p> <p>– негативні: падіння моральності суспільства, неприйняття суспільства обдарованих і розумних людей, недоступність об'єктів додатку творчості, нерозвиненість дослідницьких підрозділів органів державної влади, невідповідність освітніх послуг потребам бізнесу.</p>
2.	Склад факторів	<p>– складні: формування національної інноваційної системи, реформування системи вищої освіти, вибір ніш на світових ринках, інформатизація територій;</p> <p>– прості: створення біржі інновацій, підготовка публічних службовців з інноватики, підвищення ставки авторського гонорару, надання кредитів та грантів на інноваційні проекти.</p>
3.	Природа факторів	<p>– ринкові: розвиток ринку інноваційної продукції та інноваційної інфраструктури, формування етичного конкурентного територіального ринку;</p> <p>– інвестиційні: вдосконалення кредитної політики щодо до територій, які здійснюють інноваційну діяльність; розробка державних програм щодо їх підтримки, заохочення талановитої молоді;</p> <p>– матеріально-технічні: розвиток інноваційного потенціалу території, комп'ютеризація, створення науково-дослідних лабораторій та інноваційних центрів, покращення матеріального становища вузів;</p> <p>– організаційні: координація та узгодженість зусиль усіх міністерств, відомств, регіонів, держкорпорацій у формуванні інноваційної політики;</p> <p>– правові: вдосконалення та розвиток законодавчих та нормативно-правових актів, що регулюють і мотивують інноваційну діяльність, включаючи законодавство зі страхування інноваційного ризику;</p> <p>– соціально-економічні: підвищення рівня життя інноваційно активного населення, розвиток ринку висококваліфікованого персоналу, створення талант-інкубаторів, формування системи мотивації творчої активності, підвищення якості трудового потенціалу, використання можливостей організаційної культури в просуванні інновацій.</p>
4.	Масштаб об'єкта впливу	<p>– глобальні: прискорення інноваційного прогресу в країнах;</p> <p>– локальні: узгодження екологічних вимог до інновацій; патентування організаційних інновацій; створення комплексів, здатних концентрувати ресурси і виконувати великі інноваційні проекти.</p>
5.	Джерела виникнення	<p>– зовнішні: законодавство, що регулює інноваційну діяльність; корупція та політичне лобі в інноваційній сфері;</p> <p>– внутрішні: винахідництво, партнерство з дослідницькими організаціями та ЗВО; інтеграція технології та організаційно-управлінських інновацій.</p>

Гальмом ділової активності економіки є: випереджальне зростання тарифів на газ та електроенергію, відсутність механізмів кредитування внутрішнього виробництва, затягування зі зміною грошово-кредитної політики, несприйнятливість податкової системи до інновацій, невідповідність зовнішньоекономічної діяльності завданням розвитку території.

Таким чином, на основі отриманих результатів для позитивного економічного розвитку території необхідно: формування етичного коридору для учасників інноваційного розвитку за допомогою застосування соціальних обмежень (рамкового порядку); розвиток філософії та культури інноваційної діяльності; встановлення етичного вектора інноваційної діяльності, що спрямовує її результати для розвитку території; формування інфраструктури ринку інновацій; забезпечення сприятливого інвестиційного клімату на ринку інновацій; необхідні «добре структурований фінансовий ринок, що передбачає широкий вибір фінансових продуктів для здійснення ризикованих інвестицій, ефективна система примусу та виконання контрактів» [9, с.191], інститут спонсорства інновацій; Створення інститутів для формування креативної соціальної групи населення та забезпечення умов їх ефективної діяльності; вдосконалення законодавства у галузі мотивації праці винахідників та раціоналізаторів та захисту їх авторських прав; підвищення лояльності податкової системи до інновацій; формування механізмів кредитування внутрішнього виробництва.

2.2. Аналіз інструментів маркетингового розвитку території

Світова та вітчизняна наука до теперішнього часу вже, власне, сформували загальний методологічний підхід до застосування маркетингових технологій як у розробці та обґрунтуванні стратегічних напрямів (можливих векторів) розвитку територій, так у реалізації конкретних (оперативних) маркетингових заходів щодо залучення до них уваги різних груп зацікавлених

сторін, здатних на взаємовигідних умовах брати участь у вирішенні завдань цих територій.

Відповідно до цього методологічного підходу під маркетингом територій (place marketing) Ф. Котлер [58] із співавторами пропонують приймати все те, що забезпечує найбільш всебічну оцінку проблем території, щоб вибрати нетривіальний шлях її розвитку. Це досить загальне визначення маркетингу територій. Його можна і потрібно конкретизувати.

Дослідник А.П. Панкрухін [60], узагальнивши погляди та судження деяких зарубіжних учених, зокрема Ф. Котлера (США) [59], а також вітчизняних А.О. Старостіна, С.Є. Мартов [51; 57], територіальний маркетинг визначив як «маркетинг, що здійснюється на користь територій, її внутрішніх та зовнішніх суб'єктів, яких зацікавлена дана територія».

Отже визначення маркетингу територій можна ще більш конкретизувати. Грuntuючись на базових постулатах традиційного маркетингу, «під маркетингом територій пропонуємо розуміти таку діяльність державних органів та приватних структур, яка спрямована на виявлення унікальних характеристик територій з метою залучення до них уваги зацікавлених сторін» [57, с. 39]. Окрім основних постулатів традиційного маркетингу, ми у своєму визначенні маркетингу територій спираємось і на позиції С.Є. Маратова [51] з приводу унікальності характеристик окремих територій відзначив наступне: «Кожна місцевість має свій ідеал, кожна країна – свої форми досконалості. У цьому переважно і криється головна причина цієї відмінності, яка існує в господарському, суспільному і політичному становищі» [51, с. 56].

Ці «ідеал» і «форми досконалості» і становлять суть унікальних характеристик територій [61, с. 569], здатних стати об'єктом маркетингового аналізу. Щоб точніше визначитися з економічним змістом маркетингу територій, необхідно позначити його цілі та завдання, а також суб'єктно-об'єкти відносини, які формують появу зацікавлених сторін. Як суб'єктів маркетингу територій, на нашу думку, можуть виступати державні установи і приватні структури, здатні ініціювати генерування маркетингових ідей з приводу

залучення до даної території уваги інших груп зацікавлених сторін, усвідомлюють вигоду докладання до її розвитку своїх зусиль і засобів [57]. Цю групу зацікавлених сторін можна назвати об'єктами маркетингу територій. При цьому очевидно, що ніхто з потенційних об'єктів маркетингового впливу не захоче витратити ні свій час, ні свої гроші на розвиток території, доки не отримає переконливих свідчень про вигідність для себе таких вложень.

Пошук привабливих рис території і являє собою маркетингову задачу, що є вихідною для того чи іншого суб'єкта маркетингу територій. Природно, будь-яке завдання визначається метою. У свою чергу, ми хочемо для досліджуваної території запропонувати наступну глобальну мету [56, с. 78]: «зробити територію найбільш динамічно розвивається; розвиток заснований на знаннях; здатної до стійкого економічного зростання з необхідним числом гідних робочих місць і великою соціальною сполученістю». Зауважимо, що будь-яка територія має розвиватися, має зростати її економічний потенціал.

Отже, і маркетинг територій як методологія пошуку нових точок зростання для регіонів та їх окремих районів вони можуть завжди використовуватися відповідними структурними: місцевою владою, інвесторами, які бажають знайти вигідні сфери для докладання своїх капіталів.

Таких споживачів територій, які мають чи може виникнути певний інтерес, Ф. Котлер із співавторами підрозділили на чотири групи [58, с. 57]: «1. Відвідувачі (що приїхали до участі у конференціях, комерційних переговорах чи туристи). 2. Місцеве населення (професійні працівники, інвестори, підприємці, пенсіонери). 3. Бізнес та промисловість. 4. Експортні ринки (представники інших територій)».

Безумовно, представлена класифікація потенційних споживачів територій може бути уточнена, конкретизована, доповнена, що визначається специфікою території, її унікальністю. Її можна і потрібно використовувати для складання вичерпного та точного списку споживачів території, як показано на рис. Додатка К

А потім потрібно так само скласти список унікальних сторін цієї території або, при неочевидності таких, її типових характеристик, які – при певних маркетингових діях – можуть стати унікальними і тому привабливими для споживачів території. Далі необхідно зіставити ці два списки з метою знаходження відповідності між ними: якій групі споживачів території яка її характеристика відповідає більшою мірою. Така схема допоможе вирішити питання позитивного розвитку території.

На основі вищесказаного ми пропонуємо інструментарій маркетингу територій, зауважуючи, що в його основу покладено, по-перше, принципи використання маркетингу в управлінні об'єктами регіональної економіки; по-друге, система вимірів розвитку; по-третє, можливі напрямки, вектор розвитку територій і, по-четверте, методи маркетингу, їх трансформація у застосуванні до територій.

Що стосується принципів маркетингу територій, то до них можна віднести [60, с. 169]: «принцип системності у пошуку привабливих (унікальних) характеристик всередині самої території; принцип бенчмаркетингу у генеруванні ідей щодо унікальності даної території; принцип різноманітності характеристик концепції розвитку території».

Принцип системності слід назвати одним із основних у маркетингу територій. Його реалізація повинна здійснюватися з огляду на маркетинголога-дослідника даної конкретної території. При своїй очевидності принцип системності вимагає доопрацювання мети, зокрема при прагненні забезпечення «великої соціальної згуртованості» [25, с.301].

Отже, коли здійснюється аналіз характеристик територій – це як глибокий і всеосяжний «погляд території всередину самої себе» [20, с. 126] для того, щоб визначити унікальність або при певній маркетинговій доробці може стати унікальною.

У практиці маркетингу територій принцип системності як глибокий погляд «території всередину самої себе» необхідно доповнити іншим принципом, що дозволяє здійснювати і «огляд околиць» [20, с. 127]. Такий

огляд може забезпечити методологія бенчмаркетингу. Тому бенчмаркетинг і пропонується використовувати як другий принцип маркетингу територій.

Термін «бенчмаркетинг» прийшов у бізнес із геодезії. У бізнесі бенчмаркетинг позначає «безперервне вивчення підприємствами кращої практики, у тому числі й у конкурентів, у тому числі й у несхожих галузях діяльності та розробки заходів щодо усунення цих розривів» [8, с. 280].

При здійсненні змісту принципу бенчмаркетингу більш ніж розумно звернути увагу на такі обставини. Нині в державі позначилися два напрями у дослідженні регіональних проблем [21]. Одне пов'язано безпосередньо з методологією маркетингу територій, що вже вказувалося вище, інше – з регіональної економікою. Другий напрямок відрізняється глибоким та докладним аналізом розвитку окремих регіонів та країни в цілому. І слід визнати ту обставину, що один напрямок ніяк не пов'язаний з іншим [57, с. 30]: «методологія маркетингу територій ніяк не спирається на потужний регіональний аналіз, а останній у своїх аналітичних висновках ніяк не виходить із можливостей методології маркетингу територій».

Таким чином, принцип бенчмаркетингу, що представляє у своїй основі «огляд околиць», пропонує поєднати воедино регіональний аналіз та методологію маркетингу або доповнити одне одним.

Третій принцип – розмаїття характеристик у концепції розвитку території – полягає у доповненні однієї унікальної характеристики іншою характеристикою, бажано не менш унікальною, ніж перша. Цей третій принцип, по суті, являє собою якийсь симбіоз перших двох принципів. Що стосується системи вимірювань розвитку конкретних місць як ще однієї складової методології маркетингу територій, то у світі накопичено досвід розробки її окремих елементів.

Так, зокрема, всю інформаційно-вимірювальну базу прийнято поділяти на три рівні [2, с. 130.]: «1. Первинні статистичні показники, що містяться у документах офіційну статистику. Ці показники є основою для розрахунків більш складних вимірів розвитку територій. 2. Індикатори є нескладними

розрахунковими показниками, що відображають реальні зміни, що відбуваються в часі на тій чи іншій території». Індикатори зазвичай будуються таким чином, щоб їх можна було ототожнити з метою розвитку території, що робить ці показники як би точками контролю при проведенні конкретних планових заходів на територіях. 3. «Зведені індекси – це складніші групи розрахункових показників, що характеризують комплексні параметри розвитку територій» [2, с. 131.].

У світі вже створено чимало систем вимірювачів розвитку території. У цьому слід звернути увагу, що в Україні у різноманітних публікаціях [53; 55] можна зустріти пропозиції щодо запровадження у системи оцінок розвитку територій окремих індикаторів чи індексів. При цьому часто введення таких нових показників ніяк не співвідноситься з уже відомими системами.

Ще одним елементом методології маркетингу територій, як зазначено вище, слід назвати можливі напрямки вектора розвитку, які можна вибрати у вирішенні завдань виходу на траєкторію сталого розвитку. Ф. Котлер [59] і А. П. Панкрухін [60] як такі напрями вказують іміджевий маркетинг, маркетинг пам'яток, інфраструктурний маркетинг, маркетинг людей. У цих напрямках слід шукати унікальні характеристики територій, формулювати цілі їх розвитку.

Останнім – четвертим – елементом методології маркетингу територій слід назвати його методи. До таких необхідно віднести всі ті методи, які пов'язані з маркетинговими дослідженнями, розвитком товарів, їх просуванням і збутом. При цьому очевидно, що в маркетингу територій, як уже зазначалося вище, змістовне насичення цих методів інше, що відповідає специфіці сфери застосування маркетингових підходів. Так, зокрема, маркетингові дослідження, безумовно, передбачають збирання та аналіз інформації у вигляді опитувань, анкетування, глибинних інтерв'ю та інших, але з іншою метою.

Отже, і застосування цих інструментів буде іншим, коли мова йде про розвиток інфраструктури для унікальних сторін території Житомирської області, для залучення до них зацікавлених сторін за показниками оцінювання, які наведено у таблиці Додатка Л.

Виходячи з усього вищевикладеного можна зробити висновок, що інструментарій маркетингу територій дозволяє вести творчий пошук розвитку території на системній основі та у формалізованому вигляді. Тим самим, уточнюючи мету розвитку території, маємо такі найбільш значущі аспекти: а) територію, що динамічно розвивається; б) розвиток, заснований на знаннях; в) територія здатна до сталого економічного зростання; г) можливість створення необхідної кількості робочих місць; д) велику соціальну сполученість на основі забезпечення міжетничної толерантності.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЇ

3.1. Соціальні ефекти від розвитку системи партнерських відносин на території

Враховуючи, що останнім часом зацікавленість до партнерських відносин неухильно зростає, логічно було б очікувати на практиці посилення орієнтації на ділові партнерства. Однак багато фахівців [61] дотримуються думки, що право на існування повинні мати обидва підходи – як традиційний ринковий обмін, так і обмін, заснований на партнерських відносинах. Більше того, підприємства повинні мати здатність керувати тим і іншим підходом. А в деяких випадках було б доречно говорити, що ринковий та відносний обміни можуть рідко існувати у чистому вигляді.

Отже, важливо, на нашу думку, позначити такі проблеми: розуміння того, що існують умови, які або сприяють створенню та розвитку партнерських відносин, або спрямовують на традиційний ринковий обмін; визначення потенційного середовища для прийняття рішення про доцільність або навіть необхідності формування партнерських відносин.

Розглянемо партнерські відносини як систему та уточнимо виконання вимог системності [16, с.78]: «Наявність сукупності взаємозалежних елементів. У цьому елементів має бути щонайменше двох (два взаємодіючих підприємства «постачальник – споживач») – наявність структури». Будь-які партнерські відносини будуть супроводжуватися системою взаємозв'язків, при цьому для розвинених партнерств характерні багаторівневі системи взаємозв'язків : наявність інтегративних якостей, тобто якостей, який не має жоден елемент, тобто «учасник» системи. Саме з появою таких якостей пов'язують доцільність

створення партнерських відносин – наявність функціональних характеристик системи в цілому та окремих її компонентів – цілеспрямованість системи.

Ця вимога нами розглядається як особлива вимога узгодження цілей системи та її елементів, тобто має виконуватися умова узгодженості цілей – комунікативність системи. Наявність багаторівневої системи комунікацій як із зовнішнім середовищем, так і з внутрішнім середовищем – історичність системи. Наявність наступності системи та її компонентів – управління. Управління реалізується в рамках цієї системи як управління розвитком, і управління функціонуванням.

Розглянемо систему партнерських відносин як інтеграційну освіту, що має властивості відкритої, динамічної, нелінійної системи з елементами самоорганізації. При аналізі розвитку партнерських відносин найбільш прийнятною, на нашу думку, є інтеграційна концепція, так як вона розглядає партнерські відносини як відносно стійку, цілісну і самостійну соціально-економічну динамічну систему відкритого типу, що інтегрує процеси взаємодії.

Відповідно до зазначеної концепції найважливішою умовою успішного функціонування партнерських відносин є наявність ефективної системи територіального розвитку. Вона покликана конкретизувати цілі, методи та засоби впровадження різних нововведень, уточнити сферу їх застосування, оцінити доцільність удосконалення партнерських відносин та використовуваних процесів, а також виявити реальні можливості партнерських відносин у даний момент та в перспективі з урахуванням сучасного стану та прогнозованої динаміки розвитку території.

Для розробки факторів, що визначають вибір створення партнерських відносин, ми приймаємо підхід, сформульований у роботі Дж. Г. Беннетта [52]. Даний підхід пропонує формувати єдине ціле простір факторів через поєднання трьох незалежних елементів, що сприймає погоджувальний вплив. Далі необхідно помітити, що кожен з трьох факторів цієї тріади повинен вносити свій спеціальний цифічний внесок у характер відносин з-поміж них.

Перший з факторів матиме характер затвердження або активності. Другий фактор забезпечує наявність твердження, назвемо його фактор, що сприймає. І третій – не є ні активним, ні пасивним, але постає як їх узгодження. Отже, отримана тріада, що з трьох чинників, може бути основою з метою оцінки розвитку партнерських відносин.

При цьому під системою розвитку території на основі створення партнерських відносин пропонується розуміти «систему збалансованих інноваційних цілей та завдань підприємств учасників, узгоджених за ресурсами та термінами, що забезпечують отримання в перспективі найкращого економічного результату для партнерів при заданому рівні ризику» [22, с. 103]. З прийнятої логіки уявлення системи партнерських відносин для розвитку території розглянемо послідовно виділені ключові фактори: а) Неможливість досягнення мети без партнерських відносин. С.І. Бандур стверджує [1, с. 119]: «Кінцевим завданням підприємства, залученого до міжорганізаційних взаємин, є досягнення цілей, яких неможливо досягти незалежними підприємствами. Зацікавленість один в одному виникає більшою мірою, якщо трансакції відбуваються на специфічному рівні. Цей рівень має враховувати такі характеристики, як: специфічність за місцем розташування, фізична специфічність, цільові активи, людські активи, торгові марки, специфічність у часі» [1, 119].

При оцінці показника «неможливість досягнення цілей без партнерських відносин» [2, с.129] необхідно враховувати як мінімум дві характеристики вирішуваного завдання в рамках специфічних трансакцій : «архітектурна взаємозалежність; складність завдання. Архітектурна взаємозалежність є значимістю взаємозв'язку між продуктом постачальника і кінцевим товаром для забезпечення позитивного розвитку» [2, с.130].

Отже, якщо вищий рівень архітектурної взаємозалежності, то тісніші партнерські відносини необхідно формувати у перспективі. Складність виробничої задачі передбачає ступінь складності конструювання та виробництва продукту, необхідного споживачеві. Складність завдання має

безліч аспектів, серед яких частота виникнення непередбачених і раніше не відбувалися події, які вимагають нестандартних методів і процедур виконання роботи.

Отже, чим вищий рівень складності виробничої задачі, тим більше необхідно формувати тісні взаємини. «Цінність взаємовідносин є багатовимірною зміною, що поєднує у собі кілька аспектів. Цінність може класифікуватися на монетарну та немонетарну» [6, с. 71]. До монетарної цінності взаємовідносин належать: потенціал зниження витрат за взаємодію, ринковий потенціал взаємодії (обсяг продажів, додатковий прибуток), і навіть потенціал підвищення продуктивності.

Соціальна цінність взаємин включає поєднання соціальних економічних вигод від цінності (вигоди) партнерських відносин. Соціальні ефекти пов'язані з формуванням унікальних переваг для сторін і становлять особливий інтерес з точки зору виміру та визначення їх позитивного розвитку (табл. 3.1).

Усвідомлена сторонами потреба у тісних взаєминах. Тісні взаємини можуть вплинути на різні форми: фізична, інтелектуальна, емоційна. Вони здатні посилювати почуття безпеки у рамках партнерських відносин.

Рівень розвитку організаційних здібностей. Створення цінності партнерських відносин багато в чому визначається рівнем розвитку організаційних здібностей підприємства. Однак погоджуючим елементом, визначальним потенціал взаємодії, є узгодженість стратегій. Ситуації, що передбачають узгодження стратегій постачальника та споживача, ведуть до рівноцінної поведінки сторін на рівні співробітництва, ринкового підходу та проміжного варіанту. Варіанти активної взаємної орієнтації відображають потенціал спільного створення цінності партнерських відносин і відрізняються лише рівнем залучення сторін та готовністю інвестувати у партнерські відносини. Найбільш полярні варіанти визначають ситуації сумнівного потенціалу взаємодії. Це може говорити про неправильний вибір партнера та неузгодження орієнтації на взаємодію.

Таблиця 3.1

Соціальні ефекти від розвитку системи партнерських відносин на території

Вид	Зміст	Складові загальної готовності органів публічного управління на територіях
Усвідомлена сторонами потреба у тісних взаєминах	Тісні взаємини можуть вплинути на різні форми: фізична, інтелектуальна, емоційна	Здатність посилювати почуття безпеки у рамках партнерських відносин
Рівень розвитку організаційних здібностей	Погоджуючим елементом, визначальним потенціал взаємодії, є узгодженість стратегій. Ситуації, що передбачають узгодження стратегій постачальника та споживача, ведуть до рівноцінної поведінки сторін на рівні співробітництва, ринкового підходу та проміжного варіанту	Потенціал спільного створення цінності партнерських відносин
Здатність (готовність) до партнерських відносин	Створення, перебудова та захист активів у формі знань, компетенцій, технологій і навичок, для того щоб забезпечити більш ефективне управління відносинами ресурсами	Лідерство, політика та стратегія, управління персоналом, технологіями та процесами
Готовність до специфічних інвестицій	Пов'язані з перспективами розвитку підприємств на території	Контроль, оскільки вони пов'язані з безліччю факторів, і в першу чергу з ризиками і транзакційними витратами
Рівень ризиків	Наявність ризику має створювати ґрунт для довіри	Співпраця між органами публічної влади та громадянським суспільством

Здатність (готовність) до партнерських відносин. Взаємини – це унікальні ресурси підприємств на території, проте лише розвиваючи організаційні здібності в галузі управління взаємовідносинами підприємства, формують основу для подальшого розвитку. Здібності підприємства в галузі управління партнерськими відносинами на рівні території полягають в умінні створювати, перебудовувати і захищати активи у формі знань, компетенцій, технологій і навичок, для того щоб забезпечити більш ефективне управління відносинами ресурсами. Оцінка загальної готовності брати участь у спільній діяльності вимагає вище зазначених навичок органів публічного управління на територіях.

До складових загальної готовності можна віднести лідерство, політику та стратегію, персонал, технології та процеси [25].

Готовність до специфічних інвестицій. Питання специфічних інвестицій, пов'язаних з перспективою розвитку підприємства, заслуговують на пильну увагу, оскільки вони пов'язані з безліччю факторів, і в першу чергу з ризиками і трансакційними витратами [9, с. 185].

Вони впливають на вибір структури управління партнерськими відносинами, включаючи гарантії, що вносяться до контракту. Специфічні інвестиції служать механізмом [9, с. 191]: «поліпшення координації в умовах виконання складної виробничої задачі; захисту від невизначеності технологічного середовища; побудова тісних взаємин у випадках, коли відчувається нестача необхідних виробничих навичок або кількість партнерів обмежена». Обсяг специфічних інвестицій у взаємини зростає, коли зв'язки з партнерами вбудовані в широкий контекст бізнес-взаємодій, коли партнери менш відомі і мають низьку ринкову частку.

Рівень ризиків. Для успішної роботи підприємства в умовах об'єктивно непереборної невизначеності ризик повинен бути проаналізований та проконтрольований у всіх сферах діяльності. Наявність ризику має створювати ґрунт для довіри. Для кожного окремого елемента співробітництва має існувати просте рівняння: можливість/ризик, який має бути приведений у рівновагу та відповідність і повинен враховувати весь набір ключових елементів ризику співпраці.

У цьому процесі пропонуються такі кроки: визначення елементів ризику та їх характеристик; визначення того, який елемент ризику вносить та чи інша сторона; визначення заходів щодо зниження ризиків. Отриманий результат допомагає вирішити, чи варто взагалі обговорювати можливість партнерських відносин.

Рівень довіри та прихильності. У рівній мірі саме існування довіри та прихильності між сторонами [19] розглядають як центральну передумову для успіху партнерських відносин і як головний показник, за яким можна судити

про міцність взаємин. На думку [21, с. 96], оскільки для виникнення прихильності один до одного потрібен певний час, правомірне твердження, що відданість вимагає зрілості партнерських відносин. І навпаки, правомірно припустити, що й довіру і прихильність можна розглядати як передумову для здійснення трансакції, побудова взаємовідносин це важливий крок у бік досягнення цієї мети. Виходячи з цього оцінка рівня довіри та прихильності [11, с. 40] може послужити одним з важливих показників для вимірювання доцільності створення партнерських відносин та забезпечення головних цілей.

Таким чином, розглядаючи партнерські відносини як систему, висуваючи до неї вимоги отримання значного ефекту для учасників, ми пропонуємо пов'язати отримання цього ефекту з реалізацією інноваційного розвитку території.

3.2. Напрями соціальної відповідальності забезпечення позитивного розвитку території

Формування позицій соціального розвитку території розкривають аспекти саме змісту поняття креативного розвитку території : «розвиток творчого потенціалу; активізація інноваційних процесів; оптимізація співвідношення централізації та децентралізації у структурі органів управління територією; забезпечення активної відповідності за допомогою загального навчання» [33, с. 7].

При цьому необхідно дотримуватися наступних принципів: побудова такої організаційної структури, яка формує сприятливі умови для творчої праці; виділення загальних напрямів функціонування та розвитку території через управління контрольованими факторами мінливого середовища з метою забезпечення необхідного вектора їх розвитку; створення сприятливих умов для генерації альтернативних поглядів та ідей; внесення до системи емоційної складової; заохочення готовності брати відповідальність і самостійність в організації праці.

Для забезпечення інноваційної складової розвитку території, на нашу думку, необхідно дотриматися наступних моментів: забезпечення безперервного моніторингу поточної ситуації; відношення до результатів творчості як до найбільш значущих завдань розвитку території; відповідність потребам та запитам споживачів; придбання навичок роботи на стику різних сфер діяльності; створення умов для вільного руху інноваційної інформації; формування умов з метою досягнення симбіозу дослідницьких розробок наукових установ та ділової діяльності; управління технологічними та маркетинговими ресурсами.

Делегування повноважень і децентралізація управління адекватно відповідають на прагнення трудових ресурсів, зайнятих у територіальному комплексі, до самостійності та здатності відповідати на виклики складного, турбулентного середовища. В умовах розвитку постіндустріального суспільства децентралізація управління стає необхідністю. Однак поширення інформаційних технологій не принесе бажаного ефекту, якщо нерационально використовуються інтелектуальний потенціал об'єкта управління.

Комунікаційні технології мають на увазі децентралізовану структуру управління, побудовану за принципом мережі, а також повну свободу власних ідей і відстоювання своєї позиції. Децентралізація, що заохочує особисту відповідальність і мотивацію, передбачає чітке викладення ролей, що розподіляються на основі наявних навичок. Для чіткого визначення цілей кожним працівником необхідно підтримувати постійний інформаційний обмін, а також забезпечити можливість консультацій. При цьому розвиток здатності вислуховувати співрозмовника і вести діалог набуває такого ж значення, що і завдання навчання в групі, покликаний організувати і спрямувати наявний творчий потенціал у потрібне русло.

Важливим завданням для забезпечення стабільного розвитку території є прагнення до формування стабільної синергії, пов'язаної з об'єднанням різних навичок і позицій. Створення основи для сплеску колективної творчої енергії означає отримання стабільних результатів використання інтелектуального

потенціалу кожного працівника. Це кожен працівник повинен чітко уявляти собі цінності території, що поділяються, і нести відповідальність не тільки за рішення вузького кола власних завдань, а й за загальні результати.

Отже, відданість на відміну простої участі, що передбачає добровільне рішення підтримати певну концепцію, доповнено відчуттям повної відповідальності за реалізацію цієї концепції. Характерною особливістю розвитку є ускладнення бізнес-процесів і, як наслідок, ускладнення механізму взаємодії особистостей. Це викликано, зокрема, збільшенням обсягу знань та нововведень на всіх стадіях виробництва, зростанням інтенсивності інформаційних потоків, формуванням альтернативного комунікаційного середовища та фрагментації каналів комунікації. За даними ряду дослідників [9; 18], зростання інвестицій у сферу інформаційних та комунікаційних технологій, що витрачаються на автоматизацію, відбувається темпами, що значно випереджають показники інвестицій в основне виробництво, причому «збільшення обсягів накопичених інвестицій зумовлює безперервне ускладнення завдань автоматизації та системної інтеграції» [18, с. 50]. Важливою тенденцією є також зростання цінності інформаційних взаємодій. За даними дослідження, від 63 до 85% керівників вважають, що комунікації є ключовою проблемою забезпечення ефективної їх організації [18, с. 52].

У вітчизняній літературі зазначено [15; 18; 50], що керівникам необхідно оновити процеси комунікацій з метою забезпечення їхньої інтерактивності та підвищення ступеня залучення споживачів. На нашу думку, роль комунікацій в інформаційному суспільстві зростає з таких причин: 1. Зростає значення нових факторів виробництва та реалізації послуги (компетенція, споживачі та знання) у порівнянні зі старими (праця, земля та капітал). 2. Знання стали основним джерелом конкурентоспроможності у контексті стратегічного розвитку території [33, с. 8]. 3. Інтелектуальний капітал (інформація, досвід та знання) стає головним активом об'єкта та суб'єкта управління, і його вартість може у кілька разів перевищувати матеріальні активи [22, с.200]. 4. З'являється поняття споживчого капіталу, що визначається як цінність взаємовідносин

постачальників товарів та послуг з їхніми партнерами та споживачами [30, с. 49].

Аналіз вищевказаних тенденцій дозволяє зробити висновок про те, що ефективний розвиток території має бути заснований на інтеграції поведінкового та маркетингового підходів, що створює велику цінність для споживача. При інтеграції поведінкового і маркетингового підходів комунікації вишиковуються навколо контрагента, тому вихідна комунікаційна позиція повинна як включати статичне визначення цільового ринку, а й відбивати спосіб сприйняття запропонованих йому товарів та послуг, і навіть різні аспекти процесів взаємодії [18]. Це, у свою чергу, дозволяє об'єднати зусилля постачальників товарів та послуг та їх споживачів для створення кращих споживчих цінностей, зумовлених: багатоваріантністю комунікаційного процесу; гнучким, але комплексним використанням комунікаційних інструментів; підвищеними вимогами до професіоналізації персоналу; орієнтацією на довгостроковість та кумулятивний ефект; використанням різноманітних каналів комунікації; акцентом не на товарах та послугах, а на потребах та бажаннях споживачів; підвищенням ролі фактора зручності та можливості здійснення комунікації в потрібний момент.

Переваги інтеграції поведінкового та маркетингового підходів для розвитку території наступні: пріоритет комунікацій зі споживачем над комунікаціями, формим внутрішнім середовищем об'єкта управління. Це дозволяє закласти основу довгострокових сприятливих комунікацій між контрагентами та поставниками товарів та послуг; максимальний облік споживчої поведінки та тенденції розвитку інформаційних взаємодій, при одночасному вирішенні проблеми інформаційного навантаження контрагентів та ліквідації потоків неузгодженої інформації в комунікаційному середовищі; підвищення ролі управління контактами, заснованого на безперервному пошуку відповідного часу, місця або ситуації для активізації взаємодії з потенційним споживачем; можливість фільтрації неефективних каналів комунікації на етапі формування комунікаційної мережі; можливість об'єднання елементів

комунікацій з метою отримання синергетичного ефекту та посилення ефективності комунікацій.

Розглядаючи проблему соціальної відповідальності в рамках поведінкового підходу для розвитку території, акцентуємо увагу на необхідності створення системи соціальної відповідальності постачальників товарів і послуг, що включає три елементи – стандарт соціальної відповідальності, звіт та оцінку, регіональний аудит. «Соціальна відповідальність відрізняється від юридичної та розглядається як добровільний відгук організації на соціальні проблеми своїх працівників, мешканців міста, регіону, країни, світу» [19, с.66]. На наш погляд, поняття соціальної відповідальності означає здатність території оцінити наслідки своєї діяльності для сталого соціального розвитку суспільства. Соціальна відповідальність – широке поняття, що охоплює такі проблеми, як екологія, соціальна справедливість, рівноправність (табл. 3.2). Зауважимо, що об'єкт управління повинен виявляти відповідальність у трьох сферах – фінансах, вплив їх діяльності на суспільство і навколишнє середовище, вплив на екологію.

Таблиця 3.2

Напрями та види соціальної відповідальності території

Напрями соціальної відповідальності	Види соціальної відповідальності
Екологічна політика та використання природних ресурсів	Відновлення або захист середовища; збереження природних багатств; замкнутий цикл переробки; програми енергозабезпечення [10, с. 20]
Здоров'я, безпека та охорона праці, дотримання прав людини	Психосоматичні знання про єдність людини; турбота про здоров'я та безпеку працівників території; фінансування програми лікування алкоголізму та наркоманії, дотримання прав людини [17, с.60; 21, с. 96]
Управління розвитком персоналу	Загальноосвітні програми; підвищення кваліфікації; делегування повноважень; групове прийняття управлінського рішення щодо позитивного розвитку території; кар'єрне зростання та ротація кадрів; розвиток індивіда, що володіє соціально-культурними технологіями; підвищення рівня життя територіальних трудових ресурсів [19, с. 44; 20, с. 127]
Соціальні аспекти взаємодії з постачальниками ресурсів і споживачами товарів та послуг	Висока якість наданих послуг та запропонованих товарів; формування та зміцнення іміджу та ділової репутації; високий рівень управлінської культури керівників вищої, середньої та низової ланок управління територією [2]

<i>Продовження табл. 3.2</i>	
Взаємодія з місцевими органами влади, державними структурами та громадськими організаціями для вирішення загальних соціальних проблем	Фінансування соціальних проектів; реалізація основних концепцій розвитку гармонійності суспільства [11; 12, с. 57]
PR-забезпечення перерахованих напрямків	

При створенні звітності необхідно виключити можливість ізолюваного розгляду соціальних та екологічних сторін діяльності територіальних підприємств як контрпродуктивного підходу до забезпечення її стійкості, оскільки економічні успіхи можуть бути досягнуті лише за відповідального ставлення до управління соціальними та екологічними питаннями.

Використання зазначених принципів дозволяє, забезпечити ефективність діяльності системи соціальної відповідальності. Функціонування та розвиток зазначеної системи дозволило сформулювати наступну точку зору на розгляд рольового аспекту соціальної відповідальності території (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Рольовий аспект соціальної відповідальності території

Соціально орієнтовані парадигми на розвиток території	Конструктивне вирішення проблеми у рамках поведінкового підходу
Розвиток території (державницький підхід)	Дбає про дотримання законів (навіть якщо є можливість їх обійти за високої прибутковості); сприяє законотворчості, добровільно надаючи наявну інформацію про додаткові заходи, необхідні розвитку різних видів товарів та послуг; дотримується фундаментальних норм суспільної моралі та принципів професійної та універсальної етики.
Розвиток території (корпоративний підхід)	<p>Як виробник:</p> <ul style="list-style-type: none"> - орієнтується на виробництво безпечних та надійних товарів та слуг за релевантними цінами. <p>Як роботодавець:</p> <ul style="list-style-type: none"> - піклується про безпеку виробництва товарів та послуг; - піклується про хороший емоційний стан персоналу.. <p>Як суб'єкт управління ресурсами:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дбає про ефективне використання ресурсів; - дбає про естетику займаної території. <p>Як об'єкт інвестування:</p> <ul style="list-style-type: none"> - захищає інтереси інвесторів; - надає повну та достовірну інформацію про своє економічне становище.

<i>Продовження табл. 3.3</i>	
Розвиток території (як суб'єкту ринку)	Не бере участі у нечесній конкуренції, з одного боку, та необґрунтованому обмеженні конкуренції – з іншого.
Розвиток території (як учасник соціуму)	Як учасник соціального розвитку: - стимулює нововведення та реагує на впровадження нових видів товарів та послуг та технологій; - надає позитивний вплив на рівень життя території та визнає пов'язану з цим відповідальність.

Таким чином, необхідно створити систему соціальної відповідальності території, що дозволяє стежити за швидкими змінами відносин між державними структурами, територією та громадянським суспільством. У рамках зазначеного підходу необхідно приділяти підвищену увагу якості товарів та послуг, управлінню охороною навколишнього середовища та соціальної відповідальності, самооцінці якості, атестації підприємств території галузевими спілками та асоціаціями, споживчими організаціями, рейтинговими оцінками рівня обслуговування. В результаті включення стандарту соціальної відповідальності території набувають наступних переваг: передусім формується привабливіший образ території, зростають довіра до органів публічного управління; стає можливим залучати, мотивувати та утримувати висококваліфіковані кадри публічної служби; підвищується якість адміністративних послуг; з'являється можливість постійного контролю управлінських рішень та отримання ефективних результатів розвитку території.

ВИСНОВКИ

1. Визначили чинники та тенденції світового, національного та регіонального соціально-економічного та екологічного розвитку, які впливають на відповідний регіональний розвиток, саме: формування нової технологічної бази економічного розвитку, заснованої на використанні новітніх досягнень у галузі інформатики, біо- та нанотехнологій, та їх застосування у різних сферах. Це показує, що становлення нового технологічного укладу призведе до швидкого підвищення ефективності економіки – вона стане менш матеріало- і енергоємною. Сучасна демографічна ситуація до повномасштабного вторгнення Росії на нашу територію у 2022 році в Україні в значній мірі обумовлена соціально-економічними процесами, що відбувалися в ХХ столітті. У другій половині минулого століття в державі щорічно народжувалися до 800 тис. У ХХІ столітті з кожним роком кількість народжень в Україні зменшується.

Екологічні тренди показують, що сучасні тенденції економічного розвитку держави під час воєнних дій є «антиекологічними», і закріплення цих тенденцій веде до нестійкого розвитку країни в майбутньому. Доведено, що для соціально-економічного розвитку держави та його територій важливим напрямом є стратегії регіонального розвитку до 2027 року.

2. Досліджено основні концепції дослідження щодо проблеми соціального розвитку територій. Для визначення рівня життя пропонуються показники, які характеризують рівень реалізації потреб людини, ступінь задоволеності здійснення його життєвих планів, співвіднесених з раціональними соціальними стандартами, з одного боку, та ресурсними можливостями суспільства – з іншого. Узагальнено зміст та елементи концептуального підходу до публічного управління розвитком територій.

3. Проведена оцінка інноваційних результатів соціального розвитку територій показала такі особливості формування інноваційного простору для

розвитку території: 1. Темпоральність інновацій; 2. Співвідношення соціального простору і інтелектуального; 3. Механізми формування інтелектуального простору; 4. Проблема комунікацій. Виділено соціально-економічні підсистеми різного рівня, що мають певні ресурси та впливають на розвиток території. Визначили причини низької інноваційної активності та встановили, що показники інноваційної активності наростають у міру зміцнення довіри до регіональної політики та задоволення духовних потреб людей.

Для дослідження економічного та соціального розвитку територій поряд з інноваційним підходом використано поведінковий підхід. Соціальний контекст інноваційних процесів знайшов відображення у запропонованій класифікації основних факторів інноваційної активності, які доцільно враховувати при розробці механізмів реалізації інноваційного розвитку території.

4. Проаналізували інструменти маркетингового розвитку території. Представили класифікацію потенційних споживачів територій відповідно її специфіки та унікальності. Пропонуємо інструментарій маркетингу територій, в основу якого покладено, по-перше, принципи використання маркетингу в управлінні об'єктами регіональної економіки; по-друге, систему вимірів розвитку; по-третє, можливі напрямки, вектор розвитку території і, по-четверте, методи маркетингу, їх трансформацію у застосуванні до територій.

Застосування даних інструментів показано на прикладі унікальних сторін території Житомирської області та залучення до її розвитку зацікавлених сторін за показниками оцінювання.

5. Визначено соціальні ефекти, які пов'язані з формуванням унікальних переваг для сторін і становлять особливий інтерес з точки зору виміру та визначення їх позитивного розвитку для території. Розглядаючи партнерські відносини як систему, висуваючи до неї вимоги отримання значного ефекту для учасників, ми пропонуємо пов'язати отримання цього ефекту з реалізацією інноваційного розвитку території.

6. Встановлено, що соціальна відповідальність є широким поняттям, яке охоплює такі проблеми, як екологія, соціальна справедливість, рівноправність. Зауважено, що об'єкт управління повинен виявляти відповідальність у трьох сферах – фінансах, вплив їх діяльності на суспільство і навколишнє середовище, вплив на екологію.

Використання зазначеного підходу дозволяє забезпечити ефективність діяльності системи соціальної відповідальності, функціонування та розвиток якої дозволив сформулювати рольовий аспект соціальної відповідальності території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандур С. І. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика. Київ. : РВПС України, 2010. 250 с.
2. Бараник З. П., Столетова І. Г. Теоретико-методологічні підходи до статистичного оцінювання реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку регіонів. *Бізнес Інформ*. 2020. № 11. С. 128-131.
3. Бауліна Т.В. Формування державної політики розвитку інноваційно-інтелектуальної сфери : монографія. Київ : МНТУ ім. Ю. Бугая, вид-во Вишемирський В.С., 2010. 383 с.
4. Буднікевич І. М. Роль концепції партнерського маркетингу в забезпеченні сталого розвитку міста. *Регіональна економіка*. 2011. №3. С. 44-53.
5. Галушкіна Т. П., Грановська Л.М. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм : монографія. НАНУ, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, Інститут рису УААН.Одеса, 2016. 372 с.
6. Гукалова І.В. Умови, спосіб, рівень та якість життя населення: співвідношення понять. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. географія, геологія*. Дніпропетровськ, 2006. Вип.10. С.67-78.
7. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників. URL : <http://www.cpsr.org.ua>. (дата звернення 17.10.2022).
8. Дацій Н. В. Бенчмаркінг як інструментарій в діяльності органів місцевого самоврядування. *Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю, 19 червня 2018 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2018. С. 279-282.
9. Дацій Н.В. Інвестиційна безпека інноваційного розвитку економіки // Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних

економічних систем: монографія / за науков ред. М.А. Хвесика. Київ, науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2013. С. 177-236.

10. Дацій Н.В., Аляб'єва Т.В. Чинники впливу на публічне управління розвитком екологічної системи території. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 19-22.

11. Дацій Н.В., Бойчук Л.В., Кравченко Ю.О. Основні концепції соціально-економічного розвитку територій в контексті розвитку місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції. *Публічне управління та митне адміністрування*. (Серія: «Державне управління»). Спецвипуск. 2022. С. 36-44.

12. Дацишин М., Керецман В. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні. К.: Вид-во "К.І.С.", 2007. 102 с.

13. Державна стратегія регіонального розвитку України на 2021- 2027 роки». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення 27.08.2022).

14. Державне та регіональне управління : навч. посібн. За ред. А. Ф. Мельник. Тернопіль :Економічна думка, 2014. 452 с.

15. Драгомирецька Н.М., Кандагура К.С., Букач А.В. Комунікативна діяльність в державному управлінні : навч. пос.. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2017. 180 с.

16. Дудкіна О. П. Регіональне управління : навч. посібник. Тернопіль : Видво "Астон", 2013. 209 с.

17. Калитчак Р. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах: монографія. Київ : Знання, 2017. 303 с.

18. Кандагура К.С. Комунікативні проекти в умовах інформаційного суспільства: вітчизняні та зарубіжні моделі. *Науковий вісник Академії муніципального управління : зб. наук. пр. – Серія : Управління*. 2015. Вип. 1. С. 49-60.

19. Козаков В. М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні : монографія. Київ. : Вид-во НАДУ, 2017. 84 с.
20. Костюніна Ю. О. Концептуальний підхід до процесу публічного управління соціально-економічним розвитком території. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 16. С. 124-129.
21. Лелечко А.П. Стратегічна архітектура системи публічного управління сталим розвитком регіонів. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2 (25). С. 94-98.
22. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : колективна монографія / за ред. Е.М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. 356 с.
23. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. Київ : Парлам. видво, 1998. 255 с.
24. Методичні рекомендації щодо розроблення регіональних та місцевих схем екомережі. URL : http://www.menr.gov.ua/docs/_activity-protection/Ekomereja_2019.doc. (дата звернення 11.10.2022).
25. Механізми забезпечення соціальної безпеки на рівні регіону: практика реалізації: монографія / за ред. В.Г. Бульби, А. В. Мелякова. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. 444 с.
26. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України : Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/catalog/ministerstvo-z-pitan-timchasovookupovanikh-teritoriy>. (дата звернення 17.10.2022).
27. Міністерство охорони здоров'я України : Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/catalog/ministerstvo-okhoroni-zdorovya-ukraini>. (дата звернення 14.10.2022).
28. Міністерство соціальної політики : Офіційний веб-портал. URL : <https://www.msp.gov.ua/>. (дата звернення 06.09.2022).
29. Міністерство фінансів України : Офіційний веб-портал. URL : index.minfin.com.ua/ua/reference/people/deaths/2022/. (дата звернення 17.10.2022)

30. Москалюк Н.Б., Кузьмич Л.В. Право інтелектуальної власності. Практикум: Навч. посібник. Тернопіль, 2017. 200 с.
31. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі / Відп. керівник В.Я. Шевчук. Київ : Новий друк, 2018. 125 с.
32. Нова регіональна політика для нової України: Аналітична доповідь (Скорочена версія). Київ., Інститут суспільно-економічних досліджень, 2021. 36 с.
33. Оболенський О. Ю. Публічне управління: цивілізаційний тренд, наукова теорія і напрям освіти. *Публічне управління: шляхи розвитку*. Київ: НАДУ, 2014. С. 3-10.
34. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25. 06.1991 року, № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/ed199>. (дата звернення 02.10.2022).
35. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 р. № 2707-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/l_ (дата звернення 02.11.2022).
36. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 8 лютого 1995 р. № 39/95-вр. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/ed199> (дата звернення 12.10.2022).
37. Про екологічну експертизу : Закон України від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення 22.10.2022).
38. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру : Закон України від 8 червня 2000 р. № 1809- III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення 22.10.2022).
39. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13 липня 2000 р. № 1947- III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення 22.10.2022).
40. Про екологічну мережу України : Закон України 1864-IV, від 24.06.2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення 22.10.2022).

41. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення 22.10.2022).
42. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення 22.10.2022).
43. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року : розпорядження КМУ від від 8 листопада 2017 р. № 820-р URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017> (дата звернення 22.10.2022).
44. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : постанова ВРУ від 5.03. 1998 р. № 38-39, ст.248 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-вр#Text> (дата звернення 12.10.2022).
45. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення регіональних планів управління відходами : наказ Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України від 10.09.2021 № 586. URL : (дата звернення 12.10.2022).
46. Проєкт Програми охорони навколишнього природного середовища в Житомирській області на 2023-2027 роки. URL : <https://oda.zht.gov.ua/main/zvity-pro-strategichnu-ekologichnu-otsinku-proyektiv-programy/zayava> (дата звернення 18.10.2022).
47. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2022-2024 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 №586 URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail>. (дата звернення 26.10.2022).
48. Реалізація державної соціальної політики сталого розвитку регіону органами публічної влади України : моногр. / за заг. ред. д.держ.упр., проф. Д.В. Карамішева, к.держ.упр., доц. Л. В. Набока. Харків : Видво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. 388 с.
49. Ромат Є.В. Маркетинг у публічному управлінні. *ВІСНИК КНТЕУ*. № (4). 2016. С. 56-67.
50. Сороко В.М. Результативність та ефективність державного управління і місцевого самоврядування: навч. посіб. К.: НАДУ, 2012. 260 с.

51. Старостіна А. О. Мартов С. Є. Регіональний маркетинг : суть та особливості становлення в Україні. *Маркетинг в Україні*. 2004. №3. С.55-57.
52. Топчієв О. Г., Мальчикова Д.С. Планування територій. Херсон : Грінь Д. С., 2014. 268 с.
53. Топчієв О.Г., Платонова, Л.П., Шашеро А.Н. Концепція каркасів екологічної безпеки країн і регіонів як сучасна парадигма географії. *Сб. научных трудов «Новые географические знания и направления исследований»*. – Киев: ИД «Академперіодика», 2006. С. 311-317.
54. Урядовий портал : Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. : URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua>. (дата звернення 22.10.2022).
55. Формування регіональних схем екомережі: методичні рекомендації / За ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. Київ : Фітосоціоцентр, 2004. 71 с.
56. Шашеро А. М. Планування територій. Одеса: «Апрель», 2014. 124 с.
57. Шевченко В.М., Мостова А.Д. Територіальний маркетинг: збірник завдань для практичних занять і самостійної роботи (практикум). Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2017. 96 с.
58. Котлер Ф., Асплунд К. Маркетинг мест : привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны и страны Европы. Пер. с англ. СПб, 2005. 376 с.
59. Котлер Ф. Маркетинг в третьем тысячелетии: Как создать, завоевать и удержать рынок / Ф. Котлер. Москва : Изд-во АСТ, 2000. 272 с.
60. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий: Учебник. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 416 с.
61. Akimova, L.M., Khomiuk, N.L., Bezena, I.M., Lytvynchuk, I.L., Petroye, O. Planning of socio-economic development of the territories (Experience of European Union). *International Journal of Management (IJM)*. 2020. Vol. 11, № 4. P. 567-575.